

Więcej nie znaczy lepiej. O Ebbie, która ma dwa domy – w utworze Riikki Ala-Harji

Abstrakt:

Na przestrzeni ostatnich 30 lat, wraz ze stopniową zmianą struktury społecznej Finlandii, motyw różnie rozumianej wielokulturowości stał się powszechny w fińskiej literaturze dziecięcej. Wśród tekstów poruszających tę tematykę znajduje się cykl o Ebbie autorstwa Riikki Ala-Harji, przedstawiający historię tej bohaterki i jej przemyślenia na tematy związane z tożsamością narodową, przynależnością do różnych grup społecznych, a także innymi wyzwaniem współczesnego świata. Artykuł stanowi analizę pierwszej części serii, książki *Kahden maan Ebba* [Ebba z dwóch krajów] (2017), zestawioną z danymi statystycznymi dotyczącymi obecności dzieci we współczesnym społeczeństwie fińskim.

Słowa kluczowe:

dziecko, fińska literatura dziecięca, *Kahden maan Ebba* [Ebba z dwóch krajów], Riikka Ala-Harja, rodzina patchworkowa, wielokulturowość

More Does Not Mean Better: About Ebba Who Has Two Homes – in the Work by Riikka Ala-Harja

Abstract:

Over the last 30 years of social changes in Finland, multiculturalism has become a very common theme in Finnish children's literature. The texts dealing with this theme include Riikka Ala-Harja's series on Ebba, which presents the story of the heroine and her reflections on national identity, belonging to different social groups, and other challenges of the contemporary world. This article examines the first part of the series, the book *Kahden maan Ebba* [Ebba From Two Countries] (2017), juxtaposed with statistical data on the presence of children in contemporary Finnish society.

Key words:

child, Finnish children's literature, *Kahden maan Ebba* [Ebba From Two Countries], Riikka Ala-Harja, blended family, multiculturalism, multiculturalism

* Magdalena Podlaska – mgr, pracuje w Instytucie Skandynawistyki i Fennistyki na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Gdańskiego, gdzie przygotowuje rozprawę doktorską dotyczącą wielokulturowości w fińskich informacyjnych książkach obrazkowych. Kontakt: magdalena.podlaska@ug.edu.pl.

Wprowadzenie

Rozważania związane z tożsamością narodową są nie od dziś powszechne w fińskiej literaturze dziecięcej. Jaana Pesonen (2013) w artykule, który ukazał się w zbiorze pod znaczącym tytułem *Kaikille lapsille. Lastenkirjallisuus liikkuvassa, monikulttuurisessa maailmassa* [Dla wszystkich dzieci. Literatura dziecięca w zmieniającym się, wielokulturowym świecie], przedstawił ten problem na przykładzie książki *Tatun ja Patun Suomi* [Finlandia Tatu i Patu] Aino Havukainen i Samiego Toivonena (2007), serii o Sikuriinie autorstwa Anne-Mau Lehikoinen (2004–2005) oraz cyklu o Xing pióra Leeny Virtanen (2004–2011). We wszystkich tych utworach – poza poruszeniem tematów wielokulturowości, różnorodności pochodzenia i kolorów skóry – dużo mówi się o tożsamości narodowej i o tym, że nie jest ona determinowana przez korzenie etniczne. Kwestia niejednorodności kultur i obyczajów w ostatnim czasie przewija się zresztą stale w fińskiej literaturze dziecięcej – np. spośród wielokrotnie nagradzanych książek obrazkowych warto wspomnieć choćby dwie ważne pozycje z 2017 roku: *Mennään jo naapuriin* [Idźmy wreszcie do sąsiadów] Riiny Katajavuori i Salli Savolainen, w której prezentowani są pochodzący z całego świata mieszkańcy okolic Helsinek, i *Avain hukassa* [Zgubiony klucz] Sanny Mander, w której różnorodność została ukazana poprzez przedstawienie osób nie tylko zdywersyfikowanych pod względem etnicznym, lecz także wyznawców rozmaitych religii, ludzi dotkniętych wszelkiego rodzaju schorzeniami czy po prostu mających własne, przeważnie dość nietypowe obyczaje.

Jak wspomina Päivi Heikkilä-Halttunen (2013, s. 30), zagadnienia związane z wielokulturowością stały się aktualne w fińskich szkołach i przedszkolach w latach 90. XX wieku, kiedy – wskutek migracji – grupy dzieci stały się znacznie bardziej zróżnicowane pod względem etnicznym i kulturowym, niż miało to miejsce w poprzednich dziesięcioleciach. Biorąc pod uwagę rosnący odsetek imigrantów w Finlandii (o czym piszę dalej), nie dziwi fakt, że tematyka ta nadal zyskuje na popularności. Jeżeli zaś chodzi o literaturę dziecięcą, jak zauważa Mervi Koski (2008, s. 11–13), temat akceptacji różnorodności nie ogranicza się do ukazywania wielości kultur, kolorów skóry czy religii, lecz dotyczy także chociażby cech osobowościowych. Doskonałym tego przykładem jest właśnie wspomniana wcześniej książka obrazkowa Mander. Inną egzemplifikację stanowi *Kahden maan Ebba* [Ebba z dwóch krajów] Riikki Ala-Harji (2017), pierwsza część serii utworów o życiu tytułowej bohaterki i jej refleksjach na temat tożsamości narodowej, przynależności do różnych grup społecznych oraz innych wyzwań współczesnego świata – stanowiąca

główny przedmiot analizy w niniejszym tekście. W pierwszej kolejności, jako kontekst, zostaną jednak przywołane dane statystyczne dotyczące obecności dzieci we współczesnym społeczeństwie fińskim.

Trochę statystyki

Miina Keski-Petäjä i Marjut Pietiläinen (2020) w artykule *Miltä lasten Suomi näyttää tilastoissa?* [Jak dziecięca Finlandia przedstawia się w statystykach?] na stronie internetowej Fińskiego Urzędu Statystycznego (Tilastokeskus) zestawiają dane dotyczące sytuacji rodzinnej fińskich dzieci na przestrzeni ostatnich lat. Autorki zauważają, że liczba dzieci w Finlandii jest obecnie rekordowo niska – rodziny są coraz mniejsze, spadła także ogólna liczba rodzin z dziećmi. Choć regularny spadek liczby urodzeń notowany jest w Finlandii już od dłuższego czasu, to dopiero w 2018 roku, po raz pierwszy od 150 lat, urodziło się tam mniej niż 50 tysięcy dzieci, a w kolejnym roku liczba ta była jeszcze niższa. Co ciekawe, spadkowi liczby urodzeń towarzyszy wzrost liczby ludności, co wiąże się przede wszystkim z rosnącą długością życia, a także regularnym napływem imigrantów. Statystyki doskonale oddają tę tendencję – jeszcze na początku lat 60. XX wieku dzieci (czyli osoby do ukończenia 18. roku życia) stanowiły 35% społeczeństwa Finlandii, a obecnie jest to zaledwie 19%.

Wskutek migracji regularnie rośnie w Finlandii także odsetek dzieci zagranicznego pochodzenia – *ulkomaalaistaustaiset*. Na potrzeby statystyk za dzieci zagranicznego pochodzenia uznaje się te, których oboje rodziców urodziło się za granicą, lub te, których jedno z rodziców jest nieznanie, drugie zaś urodziło się za granicą. Takich dzieci jest obecnie w Finlandii około 10% – w 2019 roku było ich 95 900, co jest liczbą około trzydziestokrotnie większą niż w roku 1990. Choć mogłoby się wydawać, że jest to dość wysoki odsetek, dla porównania warto spojrzeć na dane Szwedzkiego Urzędu Statystycznego (Statistikmyndigheten), według których dzieci zagranicznego pochodzenia stanowią tam 25,9% wszystkich dzieci. Należy jednak pamiętać, że w Finlandii część populacji to również osoby niepełnoletnie pochodzące z rodzin mieszanych, nieujęte w statystykach jako osoby pochodzenia zagranicznego.

Inna kwestia, na którą zwracają uwagę Keski-Petäjä i Pietiläinen, a która jest istotna w kontekście lektury *Kahden maan Ebba*, to współczesny model fińskiej rodziny. 80% fińskich dzieci mieszka z obojgiem rodziców, a 17% wyłącznie z matką. Dane pokazują, że w ostatnich latach wzrósł odsetek dzieci wychowywanych przez rodziców samotnych bądź pozostających w związkach nieformalnych. Co dziesiąte dziecko w Finlandii wychowuje się w rodzinie patchworkowej.

Oficjalne statystyki są jednak nieprecyzyjne, gdyż bazują na danych adresowych. Zgodnie z prawem dziecko w Finlandii może być zarejestrowane wyłącznie pod jednym adresem, w związku z czym do tej samej kategorii trafiają dzieci wychowywane wyłącznie przez jednego z rodziców, te, które część czasu spędzają z drugim rodzicem, a także te, które z każdym z mieszkających osobno rodziców spędzają jednakową ilość czasu. Co więcej, do tych statystyk nie są wliczane również dzieci par jednopłciowych. Problem ten Tilastokeskus planuje jednak rozwiązać w najbliższym czasie, aby uczynić statystyki bardziej precyzyjnymi.

Ebba i jej dwa domy

Opublikowana w roku 2017 *Kahden maan Ebba* to pierwsza z jak dotąd trzech części serii Riikki Ala-Harji (pozostałe dwie książki wydano w latach 2018 i 2020) opowiadającej historię tytułowej dziesięciolatki, której rodzice po rozstaniu mieszkają w dwóch różnych krajach. Dziewczynka na co dzień przebywa z mamą, Finką, w Helsinkach, jednak kilka razy w roku samotnie podróżuje do Niemiec, gdzie żyje jej tata. Urodziła się w Niemczech, a do Finlandii przeprowadziła się wraz z mamą po rozstaniu rodziców, w związku z czym płynnie mówi po niemiecku i po fińsku. Choć jej sytuacja rodzinna nie jest całkiem typowa, wśród szkolnych kolegów Ebby znajduje się więcej dzieci, które pochodzą z różnych kultur lub dzielą swój czas pomiędzy rodziców mieszkających w różnych krajach.

Ebbę poznajemy 6 grudnia 2017 roku, w dniu setnej rocznicy uzyskania przez Finlandię niepodległości. Właśnie tego dnia, kiedy bohaterka chciałaby do wieczora rozprawiać z koleżankami i kolegami ze szkoły o tańcach czwartoklasistów, w których brali udział, musi bezpośrednio po uroczystości (która odbyła się w Finlandia Talo, słynnym helsińskim budynku projektu Alvara Aalto) udać się na lotnisko, by odwiedzić tatę w Berlinie. To, co przez innych uważane jest często za frajdę czy swego rodzaju bogactwo (Ebba wspomina np. o tym, jak nieznajomi na lotnisku zachwycają się, że mówi ona w dwóch językach), dla dziesięciolatki jest raczej uciążliwe. Książka napisana została w narracji pierwszoosobowej, toteż przedstawia sytuację dziewczynki z jej własnego punktu widzenia. Ukazuje jej rozterki, przemyślenia na temat modelu, w który wpisuje się jej rodzina, i tego, jak ona sama odnajduje się w tej sytuacji, jak w poniższym cytacie:

[...] mnie czekają dziś dwie drogi do domu. Inni pójdą do swojego jedynego domu i będą wysyłać sobie wiadomości o tym, jak było fajnie, a potem w szkole będą gadać przez cały dzień o tym, co wydarzyło się w Finlandia Talo. Ja nie. Ja będę w Niemczech.

Zazdroszczę tym, którzy mają tylko jeden dom. Tańce czwartoklasistów są tylko raz w życiu, a ja muszę latać dziesięć razy w roku z jednego domu do drugiego (Ala-Harja, 2017, 16–17)¹.

Kahden maan Ebba, choć – co bardzo częste w fińskiej literaturze dla dzieci – przedstawia wielokulturowość jako element codzienności i sytuację w pewnym sensie naturalną, zwraca również uwagę na niedogodności, z jakimi przychodzi się mierzyć dzieciom, których sytuacja życiowa jest skomplikowana nieco bardziej niż przeciętnie:

[...] czy samolot jest bezpieczniejszy niż pociąg? Mama mówi, że tak. Obliczył to jakiś naukowiec. Mama zawsze wierzy w obliczenia. Ale żaden naukowiec nie potrafi zmierzyć, jak to jest siedzieć samemu w samolocie. Nikt nie rozumie, jak to jest już po zajęciu swojego miejsca tęsknić za mamą, tatą i kumplami. Siedzieć gdzieś w powietrzu, gdzie przemykają samoloty, być pomiędzy dwoma domami, samotnie, to znaczy z innymi podróżnymi, ale jednak samotnie. Mama nie wie, jak to jest. To znaczy wie, bo jej mówiłam. Tata też wie, jasne, że tak. Ale żadne z nich nie potrafi tego *naprawdę* zrozumieć. Z naszej trójki tylko ja mam dwa domy. Ktoś, kto ma tylko jeden dom albo dwa domy w jednym kraju, nie ma pojęcia, jak beznadziejnie jest wciąż przemieszczać się z miejsca w miejsce, przez wiele godzin być pomiędzy dwoma państwami, „nigdzie”, w jakiejś durnej przestrzeni powietrznej [wyróżnienia oryginalne] (s. 44–45).

Ebba wspomina zresztą nie tylko o związanych z takim trybem życia problemach wielkiej wagi, lecz także o zwykłych, codziennych niedogodnościach, jak choćby o tym, że chcąc połączyć się z tatą przez komunikator internetowy, musi zawsze brać pod uwagę niewielką wprawdzie, ale jednak istniejącą różnicę czasową. Właśnie w tym kontekście bohaterka wspomina o innych dzieciach z jej klasy, które na co dzień mierzą się z podobnymi trudnościami. Koledzy i koleżanki dziewczynki są bowiem – jak zresztą całe współczesne społeczeństwo Finlandii – grupą różnorodną. W kontekście zmiany czasu Ebba przywołuje swoją sąsiadkę, Astę, która chcąc zadzwonić do taty, musi dokładnie przeliczyć godziny, ponieważ mieszka on w Bostonie. Jednym z najlepszych przyjaciół dziesięciolatki jest z kolei Felix, którego przykład pozwala autorce przybliżyć młodym czytelnikom kolejny trudny, lecz jakże aktualny temat rasizmu i przesładowań na jego tle. Nowo poznany kolega, Hans, z którym bohaterka rozmawia w samolocie do Niemiec, również ma dość nietypową sytuację życiową: w Finlandii wychowuje go mama, w Niemczech zaś, z partnerem Oliverem,

¹ Jeśli nie wskazano inaczej, wszystkie tłumaczenia autorki artykułu – Magdaleny Podlaskiej.

mieszka jej przyjaciel, a zarazem ojciec biologiczny chłopca, Thomas. Ebba wraz z Hansem żartobliwie kwestionują nawzajem swoją fińskość:

- Masz zamiar zjeść to wszystko? – dziwię się.
- Tak – mówi Hans. – Choć w zasadzie musisz mi pomóc.
- Okej – mówię. – Pomogę ci zjeść wszystko oprócz pieczywa. Nie lubię chleba żytniego².
- Nie jesteś prawdziwą Finką, jeśli nie lubisz chleba żytniego – mówi Hans, szczerząc zęby.
- No, nie jestem.
- Jesteś, jesteś.
- Nie pamiętałam dziś na przykład słów hymnu w czasie naszego wystąpienia z okazji dnia niepodległości.
- Ja też ich nie pamiętam – mówi Hans.
- W takim razie nie jesteś prawdziwym Finem, mimo że jesz chleb żytni – mówię i się szczerzę (Ala-Harja, 2017, s. 56).

Po tej wymianie zdań Ebba, już jako narratorka, opowiada o wspomnianym wyżej Feliksie, który mając dwa lata, przeprowadził się z rodzicami z Tanzanii do Finlandii, i o tym, jaka przykrość spotkała go w ostatnim czasie w fińskim autobusie: pewna kobieta na jego widok zaczęła krzyczeć, żeby wracał do dżungli, bo nie jest prawdziwym Finem. I choć sam Felix był przestraszony i nie odezwał się ani słowem, również nikt z pasażerów autobusu nie zareagował na ten atak. Cała sytuacja skłania Ebbę do rozważań na temat tego, dlaczego z powodu koloru skóry jej przyjaciela spotkały takie nieprzyjemności:

Mnie nikt nigdy nie wyzywał w autobusie, chociaż nawet nie urodziłam się w Finlandii. W dodatku nie przemieszkałam tu jeszcze nawet połowy swojego życia. Czy z powodu białej skóry jestem w jakiś sposób bardziej fińska niż Felix, który mieszka tu o cztery lata dłużej niż ja? Oboje urodziliśmy się gdzie indziej: Felix w ogromnym tanzańskim mieście, ja w małej niemieckiej wiosce. Oglądamy w internecie niemieckich i fińskich youtuberów, piszemy na Whatsappie w obydwu językach, a czasem też po angielsku. Jesteśmy prawdziwymi Finami, nie jakimiś „Finami na niby” (s. 57).

Taki motyw pojawia się w fińskiej literaturze dla dzieci nie po raz pierwszy. Książka *Sikuriinan salaisuudet* [Tajemnice Sikuriiny] Anne-Mau Lehtikoinen (2004) ma formę pamiętnika tytułowej dziewięcioletki, której czteroletni

² Mowa tu o *ruisleipä* – tradycyjnym fińskim ciemnym pieczywie żytnim; przypis autorki artykułu – Magdaleny Podlaskiej.

adoptowany brat, Eric, podobnie jak Felix pochodzi z Tanzanii. Sikuriina opowiada o tym, jak w czasie podróży autobusem pewien mężczyzna zdziwił się, że dziecko tak dobrze mówi po fińsku, mimo że jest, jak stwierdził, „całkiem czarne” (s. 9; za: Pesonen, 2013, s. 67). W tym jednak przypadku starsza z sióstr Erica, Iris-Lilja, wściekła się i odpowiedziała współpasażerowi, że to, jak dobrze ktoś posługuje się danym językiem, nie jest powiązane z kolorem skóry. Sikuriina zaś w swoim pamiętniku wspomina, że Eric jest Finem, choć nie urodził się w Finlandii.

Jak zauważa fiński badacz zajmujący się tematyką inności i tożsamości narodowej, Olli Löytty (2005, s. 162), w literackich przedstawieniach imigrantów dominują przeważnie różnice, a nie podobieństwa między pierwszą i drugą kulturą – zwraca się uwagę nie na łączniki kultury wyjściowej z tym, co uważa się za „typowo fińskie”, lecz na to, co je od niej oddziela. Co więcej, często rozpoznanie jednej różnicy (np. koloru skóry) pociąga za sobą czy też aktywuje w odbiorze danej osoby wszelkie związane z jakąś cechą stereotypy pokutujące w społeczeństwie. Löytty pisze o imigrantach w kontekście pojęcia Inności – rozumianego przezeń jako stosunek pomiędzy czymś znanym, oswojonym, i tym, co nieznanie, obce; pomiędzy szeroko pojętą normą a tym, co od tej normy odbiega. Właśnie w ten sposób potraktowano we wspomnianych wyżej książkach postaci Feliksa i Erica: choć stanowili część fińskiego społeczeństwa i uznawali siebie za Finów, z powodu koloru skóry czy innych cech fizycznych byli postrzegani przez niektórych ludzi jako Inni.

Jak pokazują wspomniane wcześniej dane statystyczne, choć model rodziny, w której wychowuje się Ebba, nadal należy w Finlandii do mniejszości, to problem (tak sytuację tę traktuje sama dziewczynka) posiadania przez dziecko dwóch domów jest coraz bardziej powszechny. Niesie to za sobą z pewnością również wzrost zapotrzebowania na literaturę dziecięcą, która poruszałaby to zagadnienie. Fińska twórczość dla młodej publiczności czytelniczej od lat stara się nadążać za bieżącymi problemami, co każdego roku pokazuje raport Instytutu Książki Dziecięcej – Lastenkirjainstituutti (np. 2020). Połączone wraz z doroczną wystawą *Kirjakori* [Kosz książek] podsumowanie aktualnej sytuacji w literaturze dziecięcej można każdej wiosny znaleźć na stronie Instytutu. W ostatnich latach do takich aktualnych tematów zaliczają się m.in. wielokulturowość i wszelkiego rodzaju różnorodność w społeczeństwie, ochrona środowiska czy niepełnosprawność. Różne modele rodziny czy problemy dzieci związane z rozwodem rodziców są także coraz częstszymi tematami w fińskiej literaturze dziecięcej XXI wieku (Pesonen, 2021, s. 226). *Kahden maan Ebba* swoją tematyką wpisuje się więc doskonale w trend poruszania bieżących problemów w tej twórczości.

Zakończenie

Kahden maan Ebba to książka na wskroś współczesna. Różnorodność kulturowa, tożsamość narodowa, dwujęzyczność czy wielość modeli rodziny we współczesnym świecie to tylko niektóre z poruszonych przez autorkę tematów, będących codziennością dzisiejszych dzieci i młodzieży. Warto bowiem dodać np., iż Ebba wspomina, że jest wegetarianką (taką decyzję podjęła razem ze swoją przyjaciółką Tildą). Jest to nie tylko nawiązanie do powszechnego obecnie tematu ochrony środowiska i wpływu człowieka, w tym również młodego człowieka, na losy świata. To także podkreślenie sprawczości dziecka, jego możliwości podejmowania własnych decyzji i stanowienia o własnym życiu, co jest zjawiskiem może nie całkiem nowym, ale w ostatnich latach niesłychanie popularnym. Nie ma bowiem wątpliwości, że w dawniejszych – także fińskich – lekturach dla najmłodszych dziecko było jednak przeważnie osobą przede wszystkim podporządkowaną dorosłym. Wszechobecny w książce Ala-Harji jest także motyw współczesnych technologii, które w dzisiejszych czasach są już zupełnie zwyczajnym elementem codzienności młodych ludzi. Ebba komunikuje się ze swoim tatą przez Skype'a, z kolegami i koleżankami piszą do siebie na WhatsAppie. W utworze poruszone zostały również tematy związane z dorastaniem, jak choćby fakt, że niektórym klasowym koleżankom Ebby zaczęły już rosnąć piersi.

Przy okazji rozważań na temat własnej tożsamości narodowej Ebba wspomina także o obserwowanych przez nią w Helsinkach uchodźcach, którzy, jak powiedziała jej mama, przybyli do Finlandii z terenów niebezpiecznych, teraz zaś oglądają wiadomości ze swoich krajów i myślą o swoich rodzinach. Tematy te, umiejętnie wplecione przez autorkę w tok rozważań głównej bohaterki i jednocześnie narratorki, są w *Kahden maan Ebba* wszechobecne, dzięki czemu z pewnością niejedno fińskie (i nie tylko) dziecko ma okazję poczuć, że nie jest samo, nie jest gorsze, żyjąc w specyficznej rodzinie, czy dokonując nietypowych wyborów. Jednocześnie same przygody Ebby są na tyle wciągające, że jej rówieśnicy z pewnością chętnie poznają historie przedstawione w kolejnych częściach serii Ala Harji – *Kahden perheen Ebba* [Ebba z dwóch rodzin] (2018) i *Kahden isän Ebba* [Ebba o dwóch ojcach] (2020). Może warto byłoby je przedstawić również polskim czytelnikom?

Bibliografia

- Ala-Harja, R. (2017). *Kahden maan Ebba*. Otava.
Ala-Harja, R. (2018). *Kahden perheen Ebba*. Otava.

- Ala-Harja, R. (2020). *Kahden isän Ebba*. Otava.
- Heikkilä-Halttunen, P. (2013). Lastenkuvakirjojen pitkä tie tasa-arvoisiin esitystapoihin. W: A. Rastas (red.), *Kaikille lapsille. Lastenkirjallisuus liikkuvassa, monikulttuurisessa maailmassa* (s. 27–61). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Katajavuori, R., Savolainen, S. (2017). *Mennään jo naapuriin*. Tammi.
- Keski-Petäjä, M., Pietiläinen, M. (2020, 16 listopada). Miltä lasten Suomi näyttää tilastoissa – Lasten määrä ja osuus väestössä historiallisen pieni. *Tilastokeskus*. Pobrane 3 lutego 2022 z: <https://www.stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2020/milta-lasten-suomi-nayttaa-tilastoissa-lasten-maara-ja-osuus-vaestossa-historiallisen-pieni/>.
- Koski, M. (2008). *Kurkista kuvakirjaan. Kuvakirjojen valikoimaluettelo vuosilta 2006–2007*. BTJ Kirjastopalvelu.
- Lastenkirjainstituutti. (2020). *Kirjakori: Lastenkirjatilastot ja -näyttely*. Pobrane 3 lutego 2022 z: <https://lastenkirjainstituutti.fi/asiantuntijapalvelut/tietoa-ja-tilastoja/kirjakori>.
- Lehikoinen, A.-M. (2004). *Sikuriinan salaisuudet*. WSOY.
- Löytty, O. (2005). Toiseus. Kuinka tutkia kohtaamisia ja valtaa. W: A. Rastas, L. Huttunen, O. Löytty (red.), *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta* (s. 161–189). Vastapaino.
- Mander, S. (2017). *Avain hukassa*. S&S.
- Pesonen, J. (2013). Xing, Sikuriina sekä Tatu ja Patu. Monimuotoinen monikulttuurisuus 2000-luvun lastenkirjoissa. W: *Kaikille lapsille. Lastenkirjallisuus liikkuvassa, monikulttuurisessa maailmassa* (s. 62–82). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pesonen, J. (2021). Family in Finnish picturebooks: Playful books challenging the normative representation of family. W: J. Deszcz-Tryhubczak, I. B. Kalla (red.), *Children's literature and integrational relationships: Encounters of the playful kind* (s. 225–241). Palgrave Macmillan.